

השקיה בשמיטה

ר' איתמר לשם

- ♦ איסור מלאכות בקרקע בשמיטה
- ♦ איסור השקיה בשמיטה
- ♦ השקיה בדרך אגב בשביעית (פסיק רישא)
- ♦ מלאכת השקיה כמלאכה כללית
- ♦ סיכום

שאלה: בגינתי יש מערכת השקיה של טפטפות, המופעלות ע"י פתיחת וסגירת הברז הראשי, באופן שקו הטפטפות משקה עצים ופרחים. אמנם, מבחינת הצורך במים, העצים צורכים פחות מים מאשר הפרחים, וממילא די להם בהשקיה לעתים רחוקות יותר.

כיון שכך, בשנת השמיטה מתעוררת בעיה: השקית הפרחים בתדירות לה הם זקוקים כדי להתקיים, תגרום לעצים אף להשביח, ולא רק להתקיים. ניתן אמנם להציב שתי מערכות השקיה נפרדות, אך יש בזה כמה בעיות: א. במהלך הזמן חלק מהעצים או הפרחים נובלים ונשתלים אחרים במקומם, כך שכל פעם יהיה צורך לחבר מערכת חדשה בהתאם לשינויים בגינה ב. עלות גבוהה. ג. עשוי לגרום לטירחה מרובה.

השאלות העומדות כאן הן:

- א. האם יש צורך לדקדק בכמות ההשקיה בשמיטה?
- ב. האם צריך להוציא הוצאות בממון ובטורח בשל כך?
- ג. האם הדין משתנה כאשר ההשקיה היתרה נעשית אגב ההשקיה הנצרכת לצמחים אחרים, והכל נעשה בפתיחה אחת של הברז.

תשובה

נראה שצריך לדון כאן מכמה פנים: א. הגדרת איסור המלאכות בשמיטה. ב. גדרת איסור השקיה בשמיטה. ג. דין השקיה בצורה אגבית (פסיק רישיה).

איסור מלאכות בקרקע בשמיטה

הנה במלאכות שביעית אסרה התורה בפירוש ארבע מלאכות: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה:

שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור.¹

לגבי חרישה ונטיעה נחלקו הפוסקים אם הן אסורות מדאורייתא או מדרבנן. שאר המלאכות אסורות רק מדרבנן, כפי שאומרת הגמרא במועד קטן (ב: ג:). הגמ' שם מביאה מח' בין רבה לרב יוסף, האם השקיה בשבת אסורה משום חורש או משום זורע. ומקשה הגמ' על שניהם מדין השקיה בשביעית שהרי שנינו במשנה במועד קטן (א, א): משקין בית השלחין במועד ובשביעית.

הרי שהשקיה מותרת בשביעית. ולמה לא נאסור משום חורש או משום זורע? על כך מתרץ אב"י, משום שבביעית בזמן הזה דרבנן ואליבא דרבי, ואילו רבא מתרץ אליבא דכולי עלמא: "אבות אסור רחמנא תולדות לא אסור רחמנא", כלומר לא נאסרו כלל תולדות בשביעית מן התורה.

על כך מקשה הגמרא: "ולא, והתניא שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור - אין לי אלא זירוע וזימור, מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח? תלמוד לומר: שדך לא, כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך...", ומתצת: "מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא".

אם כן נחלקו אב"י ורבא האם תולדות אסורות מהתורה או לא. רבא פוסק שהתורה לא אסרה, ואמנם נאסרו ניכוש עידור וכדו', אך רק מדרבנן. להלכה נפסק כרבא.²

בהמשך שם דנה הגמרא במלאכת קשקוש (היינו עידור אלא שעידור בגפנים וקשקוש בזיתים. רש"י שם) שיש לגביה סתירה בברייתות האם נאסרה אפילו מדרבנן, ומסקנתה: תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילני וחד סתומי פילי. אברויי אילן אסור, סתומי פילי שרי. (תרגום חפשי: ישנם שני סוגי קשקוש: אחד שענינו להשביח את האילן יותר משהיה וזה אסור מדרבנן, ואחד שענינו סתימת סדקים שנוצרו וזה מותר).

וכן בעבודה זרה נ:

תרי קשקושי הוו חד לאברויי אילנא ואסור וחד לסתומי פילי ושרי. ה"נ תרי זיהמומי הוי חד לאוקומי אילני ושרי וחד לאברויי אילני ואסור.³

אם כן העיקרון של מלאכות דרבנן בשמיטה הוא שאוקמי אילנא - שמירת המצב הקיים, מותרת. ואילו אברויי אילנא - השבחת האילן יותר מכשהיה, אסורה.

כך פוסק גם הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פרק א הלכה ז):

סוקרין את האילן בסקרא... ועודרין תחת הגפנים, והמקשקש בזיתים אם להברות את האילן אסור ואם לסתום את הפצימים מותר.

1. ויקרא כה, ד.

2. רמב"ם הלי' שמיטה ויובל פ"א ה"ג.

3. כאן רואים שהעיקרון שנאמר במלאכת קשקוש נכון גם במלאכות אחרות.

איסור השקיה בשמיטה

אם כן לכאורה, השקיה, שבפשוט אף היא תולדה, כמו שמשמע מתחילת הסוגיא במועד קטן, תהיה מותרת באוקמי ואסורה באברויי. ואכן כך נראה שהבינו מרן הרב זצ"ל והחזו"א, מעמודי התווך שעליהם כל הלכות שמיטה בדורנו עומדות. ויובא לקמן. אמנם המעיין יראה כי בגמרא לא הוזכרה בפירוש מלאכת השקיה לאיסור, שכן בברייתא שהובאה בגמרא מוזכרות המלאכות ניכוש, עידור, כיסוח, קירסום, זירוד, פיסוג, זיבול, פירוק, איבוק ועישון, וכן קשקוש בזיתים ועידור בגפנים.

יתירה מזו, מוזכר גם **"יכול לא יקשקש... ולא ימלא נקעים מים ולא יעשה עוגיות לגפנים? ת"ל שדך לא תזרע מה זריעה מיוחדת... אף כל שהיא עבודה שבשדה ובכרם"** כלומר מילוי נקעים ועשיית עוגיות אינן בכלל המלאכות האסורות ואפילו לא מדרבנן! ונראה שהן מלאכות שקשורות להשקיה ומותרות, אמנם לא נתבאר בפירוש מה הן.

וכן שנינו במשנה הראשונה במסכת מועד קטן:

משקין בית השלחין במועד ובשביעית, בין ממעיין שיצא בתחילה בין ממעיין שלא יצא בתחילה, אבל אין משקין לא ממי הגשמים ולא ממי הקילון ואין עושין עוגיות לגפנים.

אם כן המשנה לא הטילה הגבלה על כמות ההשקיה, אלא נקטה בפשיטות שמותר להשקות כל עוד מדובר בבית השלחין,⁴ לעומת שדה בית הבעל שלכאורה אסור להשקות, וזה בפשטות נכון בין במועד ובין בשביעית. דא עקא, שעצם ההשוואה בין מועד לשביעית אינה מובנת, שהרי בהמשך המשנה שנינו: **"אבל אין משקין לא ממי הגשמים ולא ממי הקילון"**, ומבואר ברש"י וכן עולה מן הגמרא, שהאיסור הוא מצד טירחה יתירה. זה מובן לגבי איסור מלאכה במועד שבו יש בעיה לטרוח, אך ודאי וודאי שאין איסור טירחה בשביעית, שהרי יכול אדם לעבוד ככל אוות נפשו כל שלא מדובר במלאכת קרקע בשביעית! דוקא שביתת הארץ צוותה תורה!⁵

ואכן זה אינו מוכרע שכן התוספות (שם ו: כתבו):

מרבצין שדה לבן בשביעית: לגבי שביעית פי' הקונטרס השקאה פורתא. ונראה שחזר בו ממה שפירש במשנה משקין בית השלחין במועד ולגבי שביעית שרי

4. ובודאי הפשטות היא שמותר להשקות בשדה כזו כרגיל כבכל שנה אחרת כיון שצמאה למים, וכמובן שבדרך כלל משקה אדם שדהו באופן שתשביח ותוציא פריה כראוי.

5. אמנם הריטב"א כתב בפירושו על משנתנו ד"ה 'ובשביעית', שודאי משנתנו כפשטה: "ואע"ג דמדאורייתא תולדות שרי והשקאה תולדה, חכמים אסרי תולדות בדבר שאינו אבד ואסרו גם כן בדבר האבד דבר של טורח עשאוהו כעין חולו של מועד בדבר זה", וכך פירש גם לקמן ג. ד"ה 'יכול'. אך זהו חידוש גדול והריטב"א יחיד בדבר זה! גם בגמרא לקמן ד: משמע איפכא: "בשלמא מועד משום דקא טרח אלא שביעית מאי טעמא?". וכן בירושלמי בריש פירקין ה' א-ג ובשביעית פ"ב ה"ז. גם שאר ראשונים לא פירשו כן.

אפילו בית הבעל. ואני פירשתי במשנה דשביעית נמי לא שרי אלא בבית השלחין כדפי' בקונטרס כאן, אבל ק"ל, שמא הכא איירי בהשקאה גמורה דפליגי לגבי מועד ראב"י ורבנן ופולגתייהו הוי בהשקאה מרובה. ואדרבה נראה לי דמייירי בהשקאה גמורה, אלא לגבי שלחין שצריך השקאה נקט משקין, וגבי בית הבעל קרוי הרבצה. לכן נראה יותר פי' הקונטרס שבמשנה. ולפי' דהכא צ"ל דהשקאה גמורה אסורה בבית הבעל, והרבצה מועטת שרי בשביעית, ובמועד אסור אפילו הרבצה מועטת לר"א בן יעקב, ולרבנן שרי אפי' השקאה גמורה.

אומרים התוספות בשם רש"י⁶ שמה ששינו במשנה שדוקא בבית השלחין משקין, נכון לגבי מועד אך לא נכון לגבי שביעית, גבי שביעית אפילו בבית הבעל מותר! (ובודאי הא דאין משקין ממי הגשמים וכו', גם הוא לא נאמר אלא במועד, ובשביעית מותר, דאין איסור בטיחה יתירה. כמו שכתב רש"י על הרי"ף⁷).

גם רבינו עובדיה מברטנורא מפרש את המשנה בפשיטות כפירוש זה, שבשביעית מותר להשקות אפילו בשדה בית הבעל, בשונה ממועד⁸.

אף תוספות עצמם שאינם מפרשים כרש"י, ואומרים שגם בשביעית לא הותר אלא בשדה בית השלחין, מבארים שמדובר בהשקיה גמורה ולא בהשקיה מועטת. ומשמע שלכל הפחות בבית השלחין הותר לגמרי! וגם הם יפרשו שדברי המשנה 'אבל לא ממי הגשמים' הם ודאי רק על מועד.

וכן כתב התוספות יום טוב בפירושו למשנתנו⁹, ונתן טעמים לחילוק בין מועד לשביעית:
 א. משום שמלאכה שאינה בקרקע התירו אפילו בדבר של טורח.
 ב. משום שבביעית הואיל וזמנה מרובה ולא רק שבעה ימים אלא שנה שלמה, לא עשאוה כימי הרגל והקלו בה יותר.

6. ברש"י לפנינו ליתא. אכן ידוע הוא שפירוש רש"י הנדפס כאן אינו רש"י, ואפשר שכוונת התוספות לרש"י על הרי"ף (המצויין בהערה 7 לקמן) שהוא כנראה רש"י המקורי. דבר זה ניכר בעוד כמה מקומות ואכמ"ל.

התוס' למדו מכך שמפרש שכל הדיון הוא על טירחה, ולכן פירש שמה שכתוב לאיסור - ולא ממי הגשמים וכו' - הוא רק במועד, אם כן גם מה שעולה מדיוק המשנה לאסור בבית הבעל - זה רק במועד דשייכת בו טירחה, ויש לאסור בו השקיה מדרבנן. משא"כ בשביעית שאין בה סברה לאסור השקיה מצד טירחה. ואף שיש לדחות את הדיוק מרש"י על הרי"ף, מכל מקום תוספות מעידים שכך למד רש"י.

7. א. ד"ה 'ממי הקילון'.

8. ומה שיש להקשות על זה מדבריו בפרק ג משנה ח, שם משמע שאוסר השקיה בשביעית, עיין שם במשנה ראשונה ובתוספות אנשי שם.

9. ד"ה 'אבל אין משקין'.

גם ברמב"ם משמע כפירוש זה, שכתב¹⁰:

משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו.

הרמב"ם מתיר רק בשדה בית השלחין, אך בזה מתיר לגמרי, ולא הביא איסור מי גשמים ומי קילון כפי שהביא בהלכות יום טוב.¹¹ עוד הוסיף בדבריו שגם שדה האילנות חשובה כבית השלחין, ובמקורבין אף משקין את כל השדה כולה בשביל האילנות ולא רק מסביב לאילנות בצורה פרטנית! אם כן משמע שאין הגבלה כמותית לכל הפחות בשדה בית השלחין.

עוד שנינו במועד קטן שם במשנה ג:

רבי אליעזר בן יעקב אומר מושכים את המים מאילן לאילן ובלבד שלא ישקה את כל השדה. זרעים שלא שתו לפני המועד לא ישקם במועד. וחכמים מתירין בזה ובזה.

הברטנורא כתב על משנה זו שהלכה כראב"י שאין משקין את כל השדה במועד. ותמה עליו התוי"ט שם, ומכל מקום הוכיח שלגבי שביעית קי"ל כחכמים. שהרמב"ם אמנם פסק כראב"י לגבי איסור השקיה במועד אך בשביעית פסק הרמב"ם כחכמים שמתירין בזה ובזה, וכן פסק הברטנורא עצמו במסכת שביעית פרק ב משנה י.¹²

והנה במשנה שביעית הנ"ל כתוב:

ומרביצין בעפר לבן דברי רבי שמעון, רבי אליעזר בן יעקב אוסר.

והביא התוי"ט את שיטת התוס' הנ"ל שמדובר בהשקיה גמורה, אלא שבאילנות נקראת הרבצה ובשדה הלבן נקראת השקיה. ומותרת אפילו השקיה גמורה בשביעית. אכן כתב שדעת הרמב"ם שמדובר דוקא בהשקיה מועטת ודלא כתוס'. אם כן נראה שדעתו ברמב"ם היא שלא הותרה בשביעית אלא השקיה מועטת.

10. הלכות שמיטה ויובל פ"א ה"ח.

11. פ"ז ה"ב.

12. ושם פירש הרע"ב על פי רש"י שלפנינו (מו"ק ו:): שמותר אמנם להשקות אפילו בשביעית אך על מנת שיצאו ירקות למוצאי שביעית, והוא על פי הגמרא שם ע"ש. ומשמע שעל מנת שיצאו ירקות בשביעית עצמה אסור, וכן כתב רש"י הנדפס לפנינו על הגמ' שם. ונראה שזה דוקא בירקות שממילא יש בהם איסור ספיחין ואם כן אסורים באכילה בלאו הכי, אך בפירות האילן שמותרים יהיה מותר, דאין איסור בעצם מלאכת ההשקיה. ועיין משנה ראשונה על דברי הרע"ב הנ"ל.

אמנם הרמב"ם עצמו בפירושו המשניות על אתר מפרש :

ונקרא עפר הלבן המקום שאילניו מרוחקין עד שיהא כל עשרה מהן ביותר מבית סאה, אבל אם היו מקורבין הכל מודים שמותר לזלף עליהן מים ואין זה עבודה.

הרי אתה רואה שמפרש שמדובר בהשקית האדמה המרוחקת מן העצים, וברגע שמדובר על אדמה שאינה סביב העצים ממש, ודאי דאין זה 'השקיה מועטת' שהרי משקה גם אדמה שאינה צריכה כלל ואינה קרובה לעצים! בעצים מרוחקים אכן נחלקו אך בעצים מקורבים אין כל בעיה ומותר להשקות כל השדה, גם שלא סמוך לעצים ממש, אף לדעת ראב"י! בכך יהיו דבריו מתאימים לדבריו בהלכות כמו שהובא לעיל, ומדובר בהשקיה גמורה וכך הדרך כשמשקים כל השדה,¹³ ודלא כתוי"ט.

גם בתוספות אנשי שם העיר כן על התוי"ט הנ"ל וכתב שבפאת השולחן¹⁴ מפרש ברמב"ם כמו שכתבנו, ושפילו ראב"י מודה בשביעית שמותר אפילו השקאה גמורה באילנות מקורבים ולא אסר אלא במרוחקין.¹⁵

אתה הראית לדעת מכל הנ"ל שלא הובאה בגמרא וברמב"ם כל הגבלה מפורשת בכמות ההשקיה ואדרבה משמע שהותרה לגמרי.¹⁶ ושמא לא נוהג בה הכלל של אוקמי ואברויי

13. ומה שנקט לשון זילוף צריך לומר שכך נקראת השקיה בעצים בלשון הרמב"ם, וכעין תירוץ התוספות הנ"ל. או שבאמת היו משקים מעט בכל מקום אך לא מצד האיסור שבו, שהרי משקים בכל מקרה גם אדמה שאינה הכרחית לעצים, אלא שבדרך כלל טוב להרטיב רק מעט.

14. פרק כ סעיף ט, ושם ב"בית ישראל" אות כו באורך.

15. והוסיף שם שבמועד נחתינן דרגה ומחמירים בהיתר, שראב"י שהתיר בשביעית במקורבין - אוסר אפילו במקורבין ואינו מתיר אלא משיכה מאילן לאילן כמו"ק א ג, ואילו ר"ש שמתיר בשביעית אפילו במרוחקין - מודה במועד שאסור במרוחקין, אך במקורבין אפילו במועד מותר. עיי"ש.

16. והעירני ידידי הרב ינון אליה חדאד נ"י למשנה בשביעית פרק ב משנה ד, שם משמע שאסור להשקות בשביעית עצמה, ולר' אלעזר בר צדוק מותר אך רק על הנוף ולא על העיקר, ולכאורה סותר למה שאמרנו. וכמה תירוצים בזה:

א. במלאכת שלמה מתרץ שמדובר בבית הבעל (ועיין בברטנורא שם שמשמע שפוסק כר' אלעזר בר צדוק ואוסר השקיה בשביעית לגמרי, אף שהוא עצמו פסק שאפילו בבית הבעל מותר להשקות ולדבריו נצטרך לומר כתירוצים דלקמן). עוד הביא שם שבירושלמי אומר שמשנה זו כבית שמאי ולבית הלל משקה בין על הנוף בין על העיקר. והיא תוספתא בשביעית פרק א משנה ו ומסיימים בית הלל שם: "אם אתה מתיר להם מקצת התר להם את הכל..." (הר"ש מפרש שקאי על ערב שביעית אבל בשביעית אסור, ולדבריו נצטרך לומר כמלאכת שלמה שמיירי בבית הבעל).

ב. הר"ש סירליאו מפרש שב"ש וב"ה מדברים על השקיה בשביעית עצמה, ובירושלמי משמע שענין הנוף והעיקר הוא לעשות שינוי בהשקיה משאר שנים, ואם כן שמא מותר להשקות אבל רק ע"י שינוי, אלא שלא מצאתי שהובאה דעה זו שצריך שינוי להלכה.

ג. בתוספות אנשי שם שם תירץ שהשקיה על גוף האילן חמירא טפי מהשקיה על האדמה, וכמוהו פירש גם בתורת השביעית עמ' צה, והובא במשנת יוסף על משנה זו ב'תוספות אחרונים'.

כלל, שדין אוקמי ואברויי נאמר ברמב"ם בהלכה ז על דין קשקוש בזיתים אולם בדין השקיה לא הוזכר וראה לקמן.

וכל כך למה? מדוע להקל יותר בהשקיה משאר תולדות? על כך כותב הריטב"א¹⁷:
 ופרקינן מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וא"ת והלא מנכש ומשקה כי הזדי ניהו והכא אסר לנכש אפי' מדרבנן והיכי שרינן במתני' השקאה, יש מתרצים דברייתא בבית הבעל מיירי, ולא נהירא, והנכון דניכוש טירחא רבה וכהשקאה
דקילון דמיא.

והנה הריטב"א לשיטתו דלעיל (הערה 5) ששייך דין טירחא גם בשביעית, וכבר הערנו על זה, אך גם מדבריו עולה שלא דמו איסור ניכוש ואיסור השקיה ומה שנאסר בניכוש הותר בהשקיה.

והא לך דברי הנימוק¹⁸:

ובשביעית נמי משקין הספיחין שיצאו מאיליהן, דאע"ג דכל עבודת הקרקע נאסרת בשביעית כדכתיב שדך לא תזרע וכו' ומינייהו ילפינן כל שאר עבודות, כגון מזבלין ומקרסמין שהוא חתיכת הענפים היבשים מן האילן ומזרדין שהוא אילן שענפיו מרובין חותכין... ומפסגין הוא באילן שנופו נוטה לכאן ולכאן שקושרין אותן... כל אלו מלאכות חשובות הן דסגי להו בפעם אחת בשנה דומיא דזריעה וזמירה, אבל השקאה דצריכה תדיר לא מיקרי עבודה חשובה ולפיכך
שריא.

מפורש בדבריו שאיסור השקיה אינו דומה לשאר איסורים, משום שהשקיה אינה עבודה חד שנתית הנעשית לעיתים רחוקות (וממילא הרי היא כעסק גדול. כן נראה), אלא היא עבודה תדירה ששייכת לשגרה. לכן אינה נקראת עבודה חשובה, ולכן הותרה על אף שמלאכות אחרות נאסרו.¹⁹

ד. בעל משנה ראשונה מתרץ שמדובר בהשקיה מרובה שאסורה ולא הותרה אלא הרבצה מועטת, וכשיטת התוי"ט דלעיל.

ה. החזו"א פירש בסימן יז אות כא שמשנה זו מדברת באילנות מרווחים ובהשקיית האדמה שביניהן שאסורה והשקיית הנוף כהרבצה היא ומותרת, עיין שם. ומכל מקום מסיים שם שכל זה במקרה שמספיקה לאילנות השקיה מועטת, אבל בצריכים להשקות הרבה יש להם דין בית השלחן ומתר להשקות אפילו כל השדה בשבילם.

17. מועד קטן ג: ד"ה 'מדרבנן'. על אף שהריטב"א הוא מרא דשמעתא ששביעית מועד שווים וההגבלות של השקיה במועד שוות גם בשביעית!

18. דף א. ד"ה 'משקין'.

19. דומה שהדבר יוטעם אף יותר על פי טעמו השני של התוי"ט, שהובא לעיל, ששביעית קלה ממועד משום שזמנה מרובה, ולא יתכן להחמיר בה חומרות כשל מועד שהם רק לשבעה ימים. גם כאן נוכל לומר שגדר המלאכה היא מלאכות שנתיות או דומות לזה שנעשות לזמן מרובה, אך עבודה כהשקיה - שהיא יומיומית, אינה בגדר איסור המלאכות ה"שנתיות" של שמיטה. ודו"ק.

השתא דאתינן להכי, נחזור על הראשונות ונדייק בדברי הרמב"ם בפירוש המשניות הנ"ל שכתב "אבל אם היו מקורבין הכל מודין שמותר לזלף עליהן מים ואין זה עבודה", וכמדומה שהדברים מתאימים כי אוכלא לדנא, ומדובר כאן על עצם מלאכת זילוף-השקיה, שהיא 'אינה עבודה חשובה' (ולא כהתוי"ט שמדובר רק על השקיה מועטת כמו שכתבנו לעיל), וכמו שלימדנו הנימוקי יוסף.²⁰

הוכחת הגר"ש ישראלי מסוגיית אוקמי אילנא ואוקמי פירא

יסוד זה לחלק בין השקיה לשאר מלאכות ראיתו לראשונה בדברי הגר"ש ישראלי.²¹ ונקדים מעט מה שדן בזה שם ומביא דברי מרן הרב קוק זצ"ל ודברי החזו"א זצ"ל. ונרויח בזה אגב אורחא דין אוקמי אילנא ואוקמי פירא על קצה המזלג אף שלא נאריך בזה אלא במה שנוגע לענייננו.

כפי שפתחנו, הכלל במלאכות דרבנן הוא שאוקמי אילנא שרי ואברויי אסור. והנה יש לדון האם 'אוקמי פירא' מותר אף הוא, דהיינו מלאכה הנצרכת ע"מ שיבול הפירות יגדל כראוי, באופן שללא מלאכה זו העץ עצמו לא ינוק, האם יהיה מותר? בזה כתבו כמה מהאחרונים²² שאין היתר לעשות מלאכות כדי לאוקמי פירא. ונעתיק את דברי הרב זצ"ל בשבת הארץ²³:

כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי, דהפירות של שנה זו רחמנא אפקרינהו ולכן אין מעשנין את האילן להמית התולעים דאירי בתולעים המזיקים להפירות. וכמ"ש הרמב"ם בפירושו. והא דהתיר... וכן כל השקאת פירות וזרעים יש להתיר דוקא כשהיא לצורך הקרקע שאם לא ישקוה תיעשה מלחה ותהיה גרועה גם לשנה הבאה...

וחלק עליו החזו"א²⁴ וחדש שאפילו לאוקמי פירא מותר. ראיתו מדברי הרמב"ם²⁵:

ח. משקיין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין... וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו.
ט. ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים.

20. ושמא אפשר להסביר גם את שיטת הריטב"א דלעיל הערה 5 באופן זה, שעל אף שאין איסור לטרוח בשביעית - בשונה מבמועד, מכל מקום כדי להגדיר מהי מלאכה חשובה בוחנים את הטירחא, והשקיה אינה טירחה. אכן השקיה ע"י מי קילון כבר מוגדרת כמלאכה. בכך יתיישב קצת מה שהקשו עליו.

21. חוות בנימין חלק ג סימן צח - "על סידורים נאותים בשנת השבע", עמ' תרכג - תרכד.

22. הגר"ש ישראלי מביא כן בשם פאה"ש סי' כ סעיף ד, וכן בשם מהרי"ל דיסקין בשו"ת סי' כז סעיף כח.

23. קונטרס אחרון סימן יב.

24. סימן כא אות ד. אמנם עיין סימן טז ד שמשמע ההפך, וכנראה חזר בו החזו"א. וצ"ע.

25. הלכות שמיטה ויובל פ"א הל' ח-י.

י. ומפני מה התיירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

עולה מדברי הרמב"ם שסובר שמדובר באופן שאם אינו משקה העץ ימות. ומקשה החזו"א, הרי השקיה היא תולדה, ודעת אב"י היא שתולדות אסורות בשמיטה בזמן שביהמ"ק קיים, ואף שלא פסקינן הכי, מכל מקום יקשה לדבריו שיוצא שאף שהעצים מתים לגמרי אסור להשקות כלל, ואם כן כל שמיטה יצטרכו לשתול מחדש את כל המטעים וזה לא יעלה על הדעת!

אלא ודאי שבלשון 'ימות כל עץ בה' אין הכוונה לעץ עצמו, אלא ליבול השנה הזו בלבד, וגם עבור זה התיירו, ומכאן שאוקמי פירא מותר!

זהו מקור דינו של החזו"א להיתר עבודה באוקמי פירא, כך מסביר גם את דין הסרת העלה מהאשכול ודין מירוס באורז שבמשנה (שמוכחים לכאורה שהותרו מלאכות לצורך הפרי עצמו) עיי"ש. בשבת הארץ הני"ל דוחה שתי ראיות אלו ומעמיד שמדובר בפירות שגדלו בשישית שלא מופקרים, עיי"ש. ואין להאריך כאן.

על כל פנים הצד השווה שבהם הוא ששניהם כאחד מסכימים שמה שכתב הרמב"ם **"ומפני מה התיירה התורה כל אלה"** ועל כך ענה שבלא זה **"תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ בה"** - קאי גם על ההלכות דלעיל (ה-ו), ופירוש דבריו הוא שלאוקמי אילנא התיירו שלא ימות כל עץ, ואברויי אסור, אלא שנחלקו אם הכוונה לאילן עצמו או גם ליבול השנה הנוכחית. אם כן דעתם שגם בהשקיה כבשאר מלאכות תהיה הגבלה של אוקמי ואברויי אף שאין כן פשט המשנה ואף הרמב"ם לא הזכיר זאת אלא בהלכה ז' דלעיל. וכל זה דלא כמה שאמרנו.

אכן הרב ישראלי שם דוחה דברי החזו"א שם ומפרש ברמב"ם אחרת ואלו דבריו: הן בעצם יש תמיהה על הרמב"ם... הרי פשוט מאחר שכפי שהוא מסביר שבלו השקאה ימות העץ, נמצא שהשקאה היא מגדר "אוקמי אילנא", והרי בזה כבר נתבארו דבריו שם לפני כן (שם הל' ז) ...א"כ במה הוקשה לו יותר בהשקאה ל"אוקמי"? אלא שנראה... שבעוד שכל אלה המותרים מצד "אוקמי" אין ההיתר אלא בצורה מצומצמת, **ובדקדוק**,²⁶ ...לפ"ז היה צריך לציין גם באלה **שהותרה** ההשקאה..שההשקאה צריכה להיות מצומצמת ובאומד מדקדק... אבל לא מצינו אזהרה מעין זו בהשקאה. לזאת בא הרמב"ם להסביר, שיש שוני מסויים בין השקאה לשאר מלאכות, כי השקאה היא עצם ועיקר החיות של הצמח, שבלעדיו

26. ההדגשות במקור.

נהפכת הארץ לשממה ולמדבר²⁷... ואין הכוונה שבמניעת השקאה שנה אחת בלבד יקרה כדבר הזה... אלא כוונתו על ערך ההשקאה במובן יסודי, שבלי השקאה, ...הופך את הארץ לשממה... ע"כ ראו חז"ל להתיר השקאה בשוני מכל מלאכות... כי באלה שההשקאה נצרכת, אין בה שום הגבלה, ואין חייבים לדקדק בהשקאה... ובזה שהותר הותר לגמרי.

דעתו שכל דברי הרמב"ם מוסבים ספיציפית על השקיה, שכיון שמלאכה זו מיוחדת בכך שהיא היא עיקר חיות הצמח, באופן עקרוני ולא דוקא בהשקיה מסויימת, לכן התיירו אותה בצורה גורפת ולא שייכים בה הכללים הרגילים של מלאכה דרבנן. ואמנם בשדה הבעל לא הותרה לרמב"ם, אך כשהותרה - הותרה לגמרי. ממילא אין לדעתו כל הוכחה לסוגיית אוקמי ואברויי בעלמא, וכאן הוא היתר מיוחד במלאכת השקיה.²⁸ ודברי הרמב"ם בהלכה י מוסבים אך ורק אשלפניו ולא אשלפני פניו, כלומר רק על הלכות ח-ט העוסקות בהיתר השקיה ולא על הלכות ה-ז שמדברות על שאר מלאכות דרבנן, בניגוד להבנת הרב קוק והחזו"א הסוברים שדברי הרמב"ם מתייחסים גם להלכות ה-ז.²⁹ ושם מצדד שלא אמרין היתרא באוקמי פירא כלל ושיטה אחרת עימו לפרש שמה שהותר באוקמי פירא הוא לשלוחי ב"ד. ואין כאן מקומו.

מסקנה: השקיה קלה משאר מלאכות

נחזור לענייננו, הדברים מסתדרים יפה על פי מה שביארנו לעיל, שמלאכת השקיה אינה דומה לשאר מלאכות דרבנן והותרה (במקום שהותרה) לגמרי גם בלא הגבלה. וכן ראיתי שכתב הגאון ר' אשר וייס שליט"א³⁰ שמהגמרא ריש מועד קטן והרמב"ם הלכה י הנ"ל משמע "דאין בזה הגבלה כלל והתיירו להשקות בית השלחין כדרכו ללא אומד וצמצום וכן נראה לכא' עיקר",³¹ והרי זה כדברי הגר"ש ישראל. וכן ראיתי בילקו"י

27. והוסיף שאכן החזון איש הרגיש בתוספת הלשון ברמב"ם 'שתעשה הארץ מלחה' עי"ש.

28. ועי' בהמשך ספרו חוות בנימין חלק ג סימן קג (עמ' תרסב) שגם שם כותב שהשקיה וכיו"ב אינה מלאכה כלל, והביא לזה ראיה מדברי תלמיד ר"י מפריז בשיטה במו"ק. והרי זה מסכים למ"ש ולדעת הנימו"י ופיהמ"ש, אם כי לדעתו כאן ברמב"ם הטעם קצת שונה מחמת נחיצות המלאכה וחיוניותה ולא מצד תדירותה כפי שכתב הנימו"י.

29. הגדיל לעשות הגר"ש עמאר שליט"א ביבולי השדה א עמ' נז ואילך, שטוען שדברי הרמב"ם בהלכה י מוסבים על כל הפרק מתחילתו, שאף על הלכות א-ד המדברות במלאכות דאורייתא נאמר ההיתר של "אוקמי", דכל שאינו אלא שימור הפירות מעולם לא נאסר בשביעת כלל, ודן שם בדברי הגר"ש ז' בזה לכאן ולכאן (ותימה שלא הביא שהגרא"ה בשבת הארץ בקונטרס אחרון סי יא ד"ה 'ולפי' כותב בפשיטות שבדבר שאיסורו מפורש בתורה אין לנו חילוק בין לאוקמי ולאברויי וחילוק זה לא נאמר אלא בתולדות דרבנן).

30. דרכי הוראה ח - קובץ, בענין פסיק רישא בשביעית אות ד.

31. מביא שם בשם הגר"ש אלישיב משפטי ארץ פ"ז הערה סו שמחמיר בזה, וחולק עליו. ויש להוסיף כאן שבנידון תשובתו לא סמך על זה לבד אף שכתב שכן נראה עיקר וצירף זאת להתיר.

(שביעית פ"ב) שהביא שכך פסק ה"אור לציון" (שביעית פ"א שאלה יב עמ' לא-לב) שהשקיה הותרה לגמרי.³²

מכל זאת עולה לכאורה, שאין צורך לצמצם בהשקיה, והותרה בשופי במקום שהותרה כלומר בבית השלחין (ולחלק מהשיטות גם בבית הבעל כדלעיל), ובצירוף כל הראיות דלעיל נראה לפסוק כך למעשה גם בנידון דידן, אלא מחמת דמסתפינא משני הרועים,³³ נביא בזה עוד צדדים להתיר באופן שיומתקו הדברים מכל צד.

השקיה בדרך אגב בשביעית (פסיק רישא)

בנידון דידן שמשקה לצמחים ואגבם מושקים גם העצים, יש עוד צד להקל והוא מצד פסיק רישא, והנה בזה רבו הדברים ולא אאריך בזה בראיות לכאן ולכאן, אלא נביא שזו לכאורה מחלוקת התוס' והרמב"ם האם פסיק רישא בשביעית אסור או מותר, ובזה נעמוד, והרוצה להוסיף בזה יוסיף.³⁴

כתבו התוספות במועד קטן (ד:):

מפני שמכשיר אגפיה לזריעה: ונראית חרישה ממש, שסבורין הרואין שלכן מתכוין. אי נמי חשיב ליה עבודת קרקע ממש, ואף על גב שאינו מתכוין לכן

32. נוסף כאן כי הרב יוסף צבי רימון בספרו 'שמיטה מן המקורות ועד להלכה למעשה' (עמ' 144) מסיק על פי דברי הגר"י קרליץ בחוט השני פ"א ה"י עמ' קא, כי יש להגדיל את מרווחי ההשקיה יותר מבשנה רגילה אך בכל פעם ניתן לפתוח את הברז אף ללא הגבלה. ודעת הגר"י קרליץ בזה שבשדה בית השלחין הותרה ההשקיה ללא הגבלה וכמ"ש, אלא שסובר שאחרי שהושקתה ושוב אינה צמאה חזר דינה ונחיתה כשדה בית הבעל שאסורה בהשקיה על פי הרמב"ם. לכן אם בשעה שפתח את הברז השדה צמאה הרי היא כבית השלחין וישקה כרצונו הואיל ופתח בהיתר גמור, אך כשאינה צמאה, אסור להשקותה ומטעם זה כשמגדיל מרווחי ההשקיה הרי היא בית השלחין. הגר"י קרליץ הוסיף שגם דעת החזו"א כן, ומה שכתב שצריך לדקדק זה דוקא בשאר מלאכות ולא בהשקיה שכשהותרה הותרה לגמרי, ולדעתו מה שכתב החזו"א על הרמב"ם גבי השקיה קאי על שאר פרטים בהשקיה שבאופן כללי ההיתר הוא משום פסידא ולכן בבית הבעל אסור, אך בהשקיה קבעו חכמים שבית שלחין הוא מקום פסידא ומתר לגמרי ובשאר עבודות לא התיירו באופן גורם שום הפסד כמו בהשקיה, אלא השאירו את כל עבודה ועבודה לפי ענינה אם היא אוקמי או אברויי. אכן זה קשה לומר שמקור כל דין אוקמי פירא בשאר מלאכות להחזו"א ברמב"ם הוא מהשקיה שבה לא הלכו לפי הכלל של אוקמי ואברויי. מכל מקום עצם דבריו הם חידוש גדול לומר ששדה שלחין ובעל מוגדרת על פי כל רגע ורגע, שברור הוא שבכל מקום בית השלחין ובית הבעל הם שני סוגים של שדות, שדה שמושקית ביד אדם ושדה ש"למטר השמים תשתה מיס", ולא ישתנה שם לפי מידת צמאונם העכשווית, וכל שבית השלחין היא הותרה בהשקיה. עכ"פ מבחינה עקרונית דבריו כגר"ש ישראלי ודעימיה, ודלא כגראי"ה וחזו"א (על אף שהוא עצמו נוקט שגם דעת החזו"א כן).

33. אמנם כפי שראינו לעיל בהערה 32 דעת הרב קרליץ שהחזו"א מודה בזה ע"ש.

34. ועיין בדרכי הוראה הנ"ל שם, ובספר ילקו"י שביעית קונטרס גדול בזה (שביעית פ"ד סעיף כז, עמ' רכח-רלב).

מיהו מלאכה היא. ואף על גב דאמר ר' שמעון דבר שאין מתכוין מותר הא אמרינן מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות. ורבנן סברי כיון דע"י שינוי עביד ליה לאו מלאכה היא ומותר דלא שמייה חרישה.

אם כן עולה מדבריהם שבשביעית יש פטור של דבר שאינו מתכוון, ומאידך חיוב מצד פסיק רישא. כך גם מוכח מתוס' סנהדרין כו. ד"ה 'לעקלי ע"ש.³⁵ (בהמשך במו"ק י"ג. ד"ה "נטייבה" כתבו שבשביעית לא בעינן מלאכת מחשבת וחיוב יותר מבשבת, ומוכח מכאן שמלאכת מחשבת ואינו מתכוון הם דברים נפרדים, ואין כאן מקום להאריך בזה). מרן הרב קוק³⁶ הוכיח שהרמב"ם בפייהמ"ש לא סבירא ליה הכי,³⁷ והוא שהמשנה בשביעית אומרת³⁸:

המזנב בגפנים והקוצץ קנים - ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח ר"ע אומר קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מה שירצה. אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית לא שיעלה אלא שלא יוסיף.

וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה שם:

ובמגרה, המשור, והוא הידוע אצל ההמון "אלמנשאר". והכוונה שאין צריך שינוי בקציצתן, במה דברים אמורים כשאינו מתכוין לזמור.

אם כן שפתי הרמב"ם ברור מיללו שכאשר אינו מתכוון אף שאינו עושה שנוי בקציצתן מותר, ואף דפסיק רישא הוא. ואין לומר שעושה בצורה שקשה לעץ כהתוס' בסנהדרין, שהרי כאן שנינו במפורש "קוצץ כדרכו", ואם כן יצא לנו שדעתו שפסיק רישא בשביעית מותר.

הרי לנו מחלוקת התוספות והרמב"ם, ואם נוסיף על כך שהשקיה היא דרבנן, והוי פסיק רישא דניחא ליה דרבנן - שהוא במחלוקת המג"א ותרומת הדשן, כפי שמביא ר' אשר וייס במאמרו הנ"ל עיי"ש,³⁹ הרי יצא לנו שישנם עוד צדדים להקל בנידון דידן, שמשקה את שאר הצמחים והעצים ממילא מושקים, והוי פסיק רישא דניחא ליה.⁴⁰ ובזה עשויים להסכים גם הגר"א והחזו"א.

35. ואיני יודע למה רבים מהאחרונים הביאו כך מסנהדרין ולא הביאו התוס' במו"ק שהוא לכא' מפורש יותר.

36. שבת הארץ קונטרס אחרון סימן ט.

37. ראייה זו לא ראיתי שהביאה האחרונים הנ"ל (הגר"א וייס והגר"י יוסף), אף שלכא' ראייה גדולה היא.

38. פרק ד משנה ו.

39. ויותר מזה, יש פה תרי דרבנן - השקיה בשביעית דרבנן, ושביעית עצמה בזה"ז דרבנן.

40. אמנם יש לפקפק בזה ולומר דלאו פסיק רישא הוא, משום שמערכת ההשקיה עשויה כך שהברז מוליך המים לכל אורכו הראוי לצמחים והראוי לעצים לעצים, ואם כן אולי נחשב כשני מעשים בבת אחת עם שתי תוצאות שונות, ולא כעושה דבר מסוים ונגרמת תוצאה נוספת. זה יכול להיות גם צד לקולא כדלקמן בסוף הדברים. ואכמ"ל.

מלאכת השקיה כמלאכה כללית

טרם יציאתי אוסיף עוד טעם להקל, ואף שהוא תלי קצת באובנתא דליבא, והוא שמלאכת השקיה ביסודה אינה מלאכה פרטנית אלא מלאכה כללית, פתיחת ברז או מקור מים (כגון תעלת השקיה) המביאה את המים בבת אחת לכל השדה,⁴¹ כלומר בשונה מאינו מתכוון ופסיק רישא ששם ישנה מלאכה עיקרית שבה עוסקים בפועל והצד השני של אותה פעולה הוא מלאכה אחרת, כאן ישנה פעולה אחת הגורמת להשקיה בשני מקומות ואין דבר אחד נובע מהשני, אלא שניהם נובעים מהפעולה האחת - פתיחת הברז - במקביל, וכך הוא אופי הפעולה. ואם כן כיון שנצרכת לצמחים מסוימים ומחמתם הוא עושה כן אלא שהפעולה עבורם היא פעולה כללית לכל הגינה,⁴² אף אם נאמר דלא כדלעיל אלא שצריך להחמיר ולדקדק בכמות ההשקיה, כאן שרוצה לפתוח עבור הצמחים שצריכים הרי הוא עושה פעולת השקיה ומה שהעצים מקבלים אינו נחשב כעשייה מיוחדת הואיל וכך היא המלאכה וכך בנויה מערכת ההשקיה.

ואף שאין ראייה לדבר זכר לדבר והוא מגמרא במסכת סנהדרין⁴³:

רבי אלעזר רמי כתיב טוב ה' לכל וכתוב טוב ה' לקָנו (פירוש- רק למקווים לו ולא לכולם. א.ל.) משל לאדם שיש לו פרדס כשהוא משקה את כולו כשהוא עורך אינו עורך אלא טובים שבהם.

ופירש רש"י:

כשהוא משקה: אינו מונע המים לילך לטובים ולרעים לפי שאינו אלא טורח אחד, וכשהוא עורך דהוי טורח לכל אחד ואחד, אינו עורך אלא הטובים. עורך: חופר, כך הקדוש ברוך הוא זן טובים ורעים הכל בדבור אחד ממלא את כל העולם כולו טובה, שהכל שלו, אבל כשבא להגין מן הפורעניות ולשלם שכר - אינו אלא לקוויו.

הרי לך שהגדרת מלאכת השקיה **שונה** ממלאכת עידור, שהשקיה אינה טירחה לכל אחד אלא טירחה אחת להכל, משא"כ בעידור שהיא עבודה פרטנית לכל אחד ואחד, ולכן אף שאין הקב"ה רוצה להיטיב לרשעים מכל מקום הואיל ומטיב לטובים והיא פעולה

41. כמובן שישנם מקרים של השקיה פרטנית לצמח בודד ולא על כך דברינו כאן (וגם השקיה פרטנית יש צד גדול להתיר מטעם הראשון דלעיל).

42. ושמא הוא דומה למרבה בשיעורין כגון הרמת מפסק חשמל עבור חולה בשבת, שמפעילה כמה נקודות חשמל בבת אחת, והוא עושה בשביל החולה, בכה"ג שכך היא המערכת שפותחת הכל (ולא נכנסתי כאן לדין ריבוי בשיעורין אם הוא שייך בשמיטה). מכל מקום לכאורה בריבוי בשיעורין אין כלל **נידון** של פסיק רישא אלא רק של עצם הריבוי. ובודאי שהשקיה בשביעית שהוא דרבנן מסתבר להקל אף יותר, ולא באתי אלא לומר שאין כאן חיוב מצד פסיק רישא גם למאן דמחייב בעלמא בשביעית בזה.

43. דף לט:

אחת, אינו מונע גם לרעים, אף אנו נאמר כאן שכיון שמשקה לצמחים והיא פעולה אחת כללית השווה לכל, שוב לא איכפת לנו במה שנהנים גם העצים... ודייק היטב כי נאה ואמיתי הוא.

סיכום

עלה בידינו מכמה טעמים כי להלכה נראה להקל בנידון השאלה שלנו, שיכול להשקות כפי צרכם של הצמחים אף שבעצים תהיה גם השבחה- אברויי.⁴⁴

ועיקר הטעם משום שמלאכת השקיה הותרה לגמרי בשנה משאר מלאכות דרבנן שגדרן שהותרו רק במלאכות של שמירה-אוקמי, (משום שאינה מלאכה חשובה כמותן, או שבגלל חיוניותה לא גזרו בה מתחילה), כפי שנראה פשט המשניות והגמרא והרמב"ם. וכן כתבו כמה מפוסקי דורנו.⁴⁵

צירפנו לכך עוד סניפים מצד פסיק רישא בשביעית שמותר לרמב"ם, ומצד פסיק רישא דניחא ליה דרבנן שגם בזה יש מקילים, וכן מצד שהוי פעולה כללית אחת בשווה ומטרתו להשקות הצמחים שזקוקים לכך.

ונזכה שהקב"ה ישקה אותנו ישירות ונקבל בזכות ולא בחסד, ונהיה בבחינת "טוב ה' לקווי".

44. שוב ראיתי בחוט השני להגר"נ קרליץ פ"א ה"י עמ' קג שפסק כך על נידון זה ממש וכתב: "מותר להשקות הצמחים הצמאים למים... אף אם המים נמשכים והולכים אל צמחים שאסור להשקותם כעת כיון שאין בהם פסידא וכנ"ל, והטעם כיון שהוא מתעסק בהשקאת הצמחים שמותר להשקותם אין לו לחוש שגם הצמחים האחרים נהנים מכך" ונהייתי שכוונתי לדבריו.

45. מטעם זה מותרת גם השקית העצים עצמם ישירות לבד בלא לדקדק בכמות ההשקיה.